

SLOBODA JE MAGNETSKI PRIVLAČNA IDEJA, ALI NA KAKAV NAČIN?

Susan T. Gardner

s engleskog preveo Sead S. Fetahagić

Uvod

Sloboda je magnetski privlačna ideja. Pitajte bilo kojeg tinejdžera koji s nestrpljenjem jedva čeka da se oslobodi tutorstva odraslih. Pitajte bilo kojeg poduzetnika izgubljenog u mreži nedokučivih državnih propisa. Pitajte bilo koje dijete u ratom zahvaćenoj zoni koje zbog straha čezne za slobodom.

Ova "volja za slobodom" je stimulans privlačan za sve nas; stimulans više utemeljen nego što je "volja za moć" (Nietzsche 1895/1992), jer je ova volja vrijedna tek kao instrument u traganju za slobodom. Sloboda, međutim, nije prodavnica mješovitom robom u kojoj se kupuje sve na jednom mjestu. Magnetski privlačna za jednu osobu može biti sloboda djelovanja, za drugu sloboda od osude, za treću sloboda sudjelovanja, za četvrtu sloboda od oskudice, za petu sloboda od ugnjetavanja, a za šestu osobu sloboda ispoljavanja seksualnosti.

S obzirom da površno gledajući, sve ovo izgleda kao da postoji masovna ljubavna afeta sa slobodom, od kritične je važnosti uvidjeti da ovakva magnetska privlačnost može prouzročiti i dosta štete. Privlačna sila takvog magneta može osobu učiniti cinično impotentnom u suočavanju s onim što joj se čini kao sve nedostižnji cilj. Pored toga, snaga magnetske privlačnosti slobode može one ljude koji su njome zahvaćeni zaslijepiti u tolikoj mjeri da oni ne vide pometnju stvorenu, s jedne strane, preobiljem jedne vrste slobode (poput djeteta u trgovini slatkišima), a s druge štetom izazvanom društvenim sistemom u kojem ta osoba živi. Ovakav domino efekt lične slobode na druge dijelove socijalne mreže Popper naziva "paradoksom slobode" (1945, str. 330); povećanje slobode u jednom dijelu društvenog sistema može ozbiljno dovesti do smanjenja slobode u drugom dijelu.

Ovaj paradoks slobode postaje očigledniji ako se vratimo našim početnim primjerima. Buntovni tinejdžer koji čezne za slobodom može svojim roditeljima znatno umanjiti slobodu od brige; nesputana sloboda poduzetništva može umanjiti slobodu od brige za okolišno zdravlje koje utiče na širu populaciju; rat koji se prebrzo okonča može rezultirati uspostavom tiranije, te na taj način umanjiti slobodu budućim generacijama, uprkos tome što je suzbijen trenutni strah lokalne djece.

S obzirom na ovakvo "zračenje" slobode, mogli bismo argumentirati: ako želimo kazati da je neka vrsta slobode legitimna, onda takvu tvrdnju uvijek treba prpratiti priznanjem i voljom da se preuzme odgovornost za umanjenje slobode koja ovu potencijalno prati. Na ovo ćemo se fokusirati u nastavku teksta. Na kraju ćemo poručiti da, pod uticajem bilo koje vrste slobode, uvijek trebamo gledati do kakve štete ona može dovesti i pokušati osmisliti promišljen put navigacije između ova dva "zova sirena". Zaključak te poruke bit će da se neizbježno radi o beskonačnom naporu; da nikad ne trebamo očekivati utopijski svršetak, ili se nadati da će jednoga dana sloboda biti osigurana, te da ćemo se svi moći opustiti nakon dobro obavljenog posla. Upravo zbog toga što povećanje slobode u jednom dijelu sistema implicira

umanjenje slobode u drugom dijelu, uvijek ćemo morati da radimo na održavanju ovakve delikatne ravnoteže.

Izuzetak od ovog balansiranja je sloboda da kontroliram vlastitu privlačnost ka slobodi. Ovakva *samousmjerena sloboda*, ili ono što Kant naziva autonomijom, omogućava mi da promoviram dobrobit, kako pojedinca *tako i* društvenog sistema, unutar kojeg kao posrednik funkcioniram. Odnosno, za razliku od zova magnetskih sila slobode koje stoje izvan sebstva, ova samosloboda ne dovodi do situacije "nulte sume". Zbog tog razloga zagovarati će se stav da promocija ove samousmjerene slobode treba biti krajnji cilj svake obrazovne inicijative, kao što to svakako i jeste za većinu praktičara filozofije za djecu/sa djecom (vidi npr. <https://www.montclair.edu/iapc/> ili <http://icpic.org/> i mnoge druge). Pažljivije razmatranje samousmjerene slobode bit će drugi fokus ovog članka.

Sloboda unutar društvenog sistema

U članku naslovljenom "Marxova teorija države" (1945/1985), Popper je suglasan sa Marxovom postavkom da iz formalne slobode (u smislu vladavine prava) ne slijedi nužno materijalna ili ekonomska sloboda. Tako, Popper tvrdi

Vjerujem da nepravda i nečovječnost nesputanog "kapitalističkog sistema" kojeg je opisao Marx nisu upitni: ali možemo ih rastumačiti onime što smo nazvali *paradoks slobode*. Sloboda, kao što smo vidjeli, samu sebe sputava ukoliko je neograničena. Neograničena sloboda znači da je snažan čovjek slobodan da zlostavlja slabog čovjeka, ako je ovaj slab i da mu otme njegovu slobodu. (str. 330).

Popper nastavlja s tvrdnjom da upravo kako država štiti svoje građane od fizičkog nasilja, odgovornost je države i da štiti svoje građane od zloupotrebe ekonomske moći. "Država se mora postarati da niko ne bude u nuždi da stupa u nepravdične poslovne odnose zbog straha od gladi, ili od ekonomske propasti" (str. 331).

No zašto onda ne bismo podržali marksističko rješenje, čiji je krajnji cilj besklasno društvo i odumrla država? Odgovor na ovo pitanje je to da magnetska privlačnost slobode/moći, kojoj smo svi mi podložni, ostavlja veoma malo mogućnosti za to da ljudi zajednički žive u nekakvom krajnjem stanju zamrznutog ekvilibrijuma (zamišljenog kao "kraljevstvo svrha"). Nagon za osvajanjem slobode, što se pretvara u volju za sticanjem više moći, neizbježno će rezultirati narušavanjem ekvilibrijuma, tako da će neki imati više slobode od drugih. A čim započne ova "klackalica", neće biti ničega što bi je moglo zaustaviti, osim ako se ne pojavi kompenzacijska sila koja će je gurnuti u suprotan smjer.

Ono što je posebno zanimljivo, ako pošteno sagledamo neizbježnu propast utopijskih krajnjih stanja, je to što nas ovo podsjeća na tendenciju za koju smo svi krivi. Liberali među nama žarko žele da liberali budu vječno na vlasti, te se jako ljutimo kada nas tjeraju da se dogovaramo sa onim prokletim desničarskim sebičnim kapitalistima. S druge strane, konzervativci među nama žarko žele da vlasti vječno budu u konzervativnim rukama, te postajemo jako uvrijeđeni kada moramo pregovarati sa onim bezumnim nerealnim komunjarima. Obje strane su krive zbog svojih pogrešno usmjerenih očekivanja. Nesputani kapitalizam će svakako uspostaviti ekonomsko ropstvo mase ljudi. S druge strane, donošenje zakona koji dozvoljavaju intervenciju države kako bi se ublažile ove posljedice također će neizbježno dovesti do jačanja državne vlasti - a to je nešto zbog čega, u jukstapoziciji sa neznatnom slobodom

pojedinaca, uvijek trebamo biti na oprezu. Dakle, bude li samo jedna strana magnetske privlačnosti funkcionirala u punoj snazi, u konačnici će doći do destrukcije slobode. Poruka svega ovoga, koju bi trebalo upamtiti, je ta da bismo se svi mi trebali naviknuti da vrednujemo tenziju između kompenzacijskih magnetnih sila slobode, te da svi moramo pronaći razuman put kretanja kroz ovaj međumagnetski prostor tako da budemo u mogućnosti da maksimiziramo slobodu unutar cijelog sistema u svjetlu stalno promjenjivih okolnosti.

Rasudivanjem do slobode nasuprot pukog kompromisa

Važno je, ipak, na ovom mjestu napomenuti da pronalaženje puta između dvije suprotstavljene sile ne treba shvatiti na način kao da se vječno mora težiti nekakvom kompromisu - što Joshua Greene (2014) demonstrira tako što nas poziva da zamislimo sljedeću situaciju:

Pretpostavimo da se dvoje djece svađaju zbog kolača. Jedno ga želi podijeliti po pola. Drugo ga želi cijelog samo za sebe. A onda dolazi "pragmatist", u vječitoj ulozi katalizatora kompromisa. "Polako, djeco. Budimo razumni. Ti ćeš dobiti tri četvrtine kolača, a ti jednu četvrtinu" (str. 292).

A zatim, prelazeći u svijet odraslih, Greene postavlja pitanje

...trebaju li odrasli liberali, u duhu kompromisa, favorizirati *više* građanskih prava za homoseksualne parove, ali ne i puna građanska prava? Trebaju li se liberali širokih svjetonazora boriti za donošenje zakona za zaštitu okoliša koji su strogi, ali ne i dovoljno strogi da bi mogli spriječiti globalno zagrijavanje? (str. 336)

Pošto je prosta matematička operacija računanja, ili ono što u krugovima koji se bave kritičkim mišljenjem zovu "zabludom zlatne sredine" (Gardner 2009, str. 98-99), beskorisna za početak razgovora, šta bi trebala biti naša strategija kad se suočimo sa konfliktom između sila magnetske privlačnosti? Prema Greenu, koji navodi niz dokaza kako nas evoluciona biologija neizbježno tjera da se nađemo unutar sukobljenih plemena koja se drže različitih kompleksa vrijednosti, naš cilj bi trebao biti utilitaristički; da koristimo naše sposobnosti rasuđivanja radi maksimizacije zadovoljstva.

S obzirom na zbrku u koju se utilitarizam upleo još od svog nastanka, ova sugestija se ne čini naročito korisnom. A Greene daje vrlo malo dodatnih savjeta, osim što kaže da bi se kao krajnji cilj trebalo rasuđivati da ubijedimo sami sebe kao i druge da budemo manje tribalistički nastrojeni (str. 340). On kaže da ovakva sposobnost da se rasuđivanjem pronađe način mišljenja koji se izdiže iznad sebičnih i tribalističkih zahtjeva, predstavlja metamoralni ideal koji je "izrazito ljudska invencija, proizvod apstraktnog rasuđivanja. Ako bi se ograničili na naše sebične i tribalne instinkte, dospjeli bismo u ćorsokak" (str. 345).

Pošto takva vrsta rasuđivanja, koja bi držala naše sebične i tribalističke zahtjeve pod kontrolom, iziskuje obavljanje zamornog, teškog i dugotrajnog zadatka "sporong razmišljanja" (Kahneman 2013), neki će ovu sugestiju smatrati iscrpljujućom i obeshrabrujućom. A činjenica da je utilitarizam prisutan već više od 200 godina, a da ga još uvijek nismo uspjeli "ispravno shvatiti", izvor je dobrog dijela cinizma i pasivnosti kod mnogobrojnih pripadnika naše omladine. I baš zbog tog razloga moramo razglasiti dobru vijest: ne biti *statički u pravu*, u tome je poenta! Dokle god budemo održavali formalnu slobodu da "izbacimo barabe van igre" kako bismo

premostili potencijalno kaskadni tok ka tiraniji (Popper, str. 333), naš posao će biti da se zadržimo u tom toku i ovaj vječno tonući krug slobode održimo na površini tako što ćemo se uključiti u sporo, netribalističko, tj. nepristrasno rasuđivanje najbolje što možemo. Radeći na taj način, dajemo naš doprinos maksimizaciji potencijalne slobode za sve.

Adam Gopnick (2019), u odbrani onoga što on naziva darvinski liberalizam (str. 57), daje sličnu tvrdnju govoreći da "jedna od stvari koja izdvaja liberalizam je njegova spremnost prihvatiti ideju da će društvena reforma *uvijek* biti od suštinske važnosti. Svaki put kada promijenimo društvo, nove nejednakosti i nepravde se javljaju te im je potreban lijek (str. 45); niti jedno zdravo društvo ne dostiže tačku sigurnog balansa" (str. 47).

Sloboda unutar sebstva

Samousmjerenja sloboda bila je nazivana mnogim imenima: autentičnost, samoregulacija, agencija, te autonomija neka su od najčešćih. Filozof koji se najočitije povezuje sa pojmom autonomije je Immanuel Kant, isti filozof koji se dovodi u vezu sa promocijom razuma kao najvišeg dobra. Svi bismo trebali biti kao Data, android iz serije "Zvezdane staze" i tada bismo postali autonomni - potpuno odsječeni od zova naših dosadnih apetita koji uništavaju slobodu - ili tako nekako zvuči jedna od ne baš rijetkih interpretacija Kanta.

Ali svakako, odgovara kritika, mora da je Kant bio u krivu kad je smatrao da je razum vrhunac kojem ljudi trebaju stremiti. Sudeći po Humeu, sve što razum ikad može imati tek je instrumentalna vrijednost; on je neizbježno rob strasti. A u skladu sa nalazima suvremene neuroznanosti (Damasio 2010, str. 175), animatnu radnju uvijek i samo podstiče "somatsko markiranje", ili ono što drukčije možemo zvati "pingovi emocija".

Ako je ovo istina, ako razum ne posjeduje neku intrinzičnu vrijednost, onda se javlja pitanje zašto bi iko od nas ikad trebao težiti da bude razuman? Ovo je pitanje koje je Kant ozbiljno shvatio i njegov odgovor se može artikulirati na sljedeći način: trebamo biti razumni da bismo mogli manevrisati oko sila raznolikih magnetskih privlačnosti slobode kojima smo podložni i na taj način steći slobodu da budemo odgovorni za našu vlastitu slobodu. Ovo je vrijedno zapažanje jer za samosvjesne entitete, koji se koriste simbolima, postoje dvije vrste opstanaka: biološki opstanak i opstanak identiteta samosvjesnog sebstva uz kojeg različiti predikati mogu ili ne mogu stajati. Drugim riječima, *opstanak napaja kvalitativno različite vrste magnetskih privlačnosti slobode: slobodu činiti ono što vam tijelo (emocije) govore da činite i slobodu biti ono što želite postati.*

Iz tačke gledišta ove dvije vrste magnetskih privlačnosti, moglo bi se reći da razlika između Humea i Kanta nije toliko usmjerena na ulogu razuma, već da se ispoljava s obzirom na magnetsku privlačnost slobode na koju se oni fokusiraju. Čitajući Humea, može se pretpostaviti (barem na prvo čitanje) da se strasti o kojima on govori odnose na tijelo; čitajući Kanta, pretpostavljamo da strast koja stvara osjećaj dužnosti služi da osigura opstanak sebstva kao samoregulatora.

Razlika između ove dvije vrste magnetskih privlačnosti slobode, interesantno je primijetiti, u skladu je sa suvremenim psihološkim studijama o razlici između traganja

za zadovoljstvom i traganja za smislom¹ (Baumeister 2018). Baumeister zapaža da iako se smisao i zadovoljstvo često preklapaju, oni ipak nisu identični i da se zapravo često nadmeću (str. 21). Baumeister za zadovoljstvo kaže da se pretpostavlja da je ono "počelo u evoluciji kada su organizmi osjetili uživanje u vezi s tim što su njihove potrebe bile zadovoljene" (str. 21). Smislenost, međutim, ima veze sa prosudbama o sebstvu; povezana je sa sticanjem poštovanja od strane drugih ljudi istog ili sličnog statusa, ili čak od zamišljenog budućeg naraštaja (str. 21). Studije su pokazale da što više važnosti ljudi pripisuju pitanjima identiteta, to smislenijim smatraju svoje živote (str. 29). Ostale varijacije odgovora obuhvataju činjenicu da ljudi koji sebe vide kao "preuzimatelje" imaju tendenciju da postižu više rezultate po pitanju zadovoljstva, dok ljudi koji sebe vide kao "davatelje" imaju tendenciju da postižu više rezultate po pitanju smisla (str. 26); ljudi koji su postigli visok rezultat na skali zadovoljstva imaju tendenciju da žive "u sadašnjosti", dok ljudi koji su pokazali visok rezultat na skali smisla imaju tendenciju da na svoj život gledaju iz širih vremenskih perspektiva (str. 24-26); a ljudi koji su fokusirani na zadovoljstvo manje su fokusirani na samokontrolu (neki su čak samokontrolu smatrali samoranjavanjem (str. 31)), dok je samokontrola apsolutno presudna za povećanje smisla.

Sumirajući ove nalaze, Baumeister zaključuje da je "sretan život pun neusiljenosti i uživanja, te je fokusiran na pronalaženje zadovoljstva u sadašnjosti. Smislen život je orijentiran ka budućnosti i zaokupljen je konstruiranjem i izražavanjem sebstva, te je snažno uključen u sociokulturalne aktivnosti" (str. 32). On dodaje da bismo trebali pretpostaviti da smislen život uključuje i stres i napor, neuspjehe i razočarenja, ali da na ove *nesretne* faze treba gledati kao na dio cjeline visoko *smislenog* života.

Ono što je naročito interesantno u vezi s ovom distinkcijom, tijelo/zadovoljstvo naspram sebstva/smisla, je to što nas ona poziva da se još jednom osvrnemo na utilitarizam: posebno na Millovo nastojanje da pravimo razliku između onoga što on naziva nižih i viših zadovoljstava, što nam ukazuje da bi se on složio sa Baumeisterovom distinkcijom zadovoljstvo/smisao (iako bi Mill oba pojma označavao izrazom zadovoljstvo). Tako, Mill (1962) kaže da ljudska bića posjeduju sposobnosti višeg nivoa nego što su životinjski apetiti i čim su ih postala svjesna, zadovoljstvom ne smatraju ništa što ne uključuje njihovo zadovoljenje (str. 258). On dalje tvrdi da nema poznate epikurejske teorije života koja zadovoljstvima intelekta, osjećanja i imaginacije, te moralnih sentimentata ne bi pripisivala znatno veću vrijednost kao zadovoljstvima od onih koji se tiču samo osjetilne sposobnosti (str. 258). Ovo možemo pripisati osjećaju digniteta kojeg sva ljudska bića posjeduju u proporcionalnom odnosu s njihovim višim sposobnostima (str. 260). Mill navodi i onu čuvenu izreku da je svakako "bolje biti nezadovoljno ljudsko biće nego zadovoljna svinja; bolje je biti nezadovoljan Sokrat nego zadovoljna budala. A ako budala ili svinja imaju drugačije mišljenje, to je stoga što oni poznaju samo svoju stranu pitanja. Onaj drugi, za usporedbu, poznaje obje strane" (str. 260).

Treba primijetiti da Millovo korištenje termina "dignitet" u velikoj mjeri prati Kanta. Objasnjavajući zbog čega bismo trebali poslušati naše vlastito rasuđivanje koje nam govori da, na primjer, poštenje zahtijeva od mene da ovog vikenda obavim kućne

---

¹ U pogledu mjerenja, 3 stavke zadovoljstva su "Općenito se smatram zadovoljnim", "Uzevši sve u obzir, osjećam da sam zadovoljan" i "U usporedbi sa većinom osoba mog statusa, smatram se zadovoljnim". Tri stavke smisla su "Općenito smatram da je moj život smislen", "Uzevši sve u obzir, osjećam da je moj život smislen" i "U usporedbi sa većinom osoba mog statusa, moj život je smislen".

poslove umjesto da podlegnem zovu zadovoljstva i izađem van sa svojim društvom, Kant (1964) kaže da bismo tako trebali učiniti "ne zbog nekog krajnjeg motiva sticanja prednosti u budućnosti, već zbog ideje *digniteta* racionalnog bića koje se ne povinuje nikakvom drugom zakonu osim onom kojeg ono istovremeno samo proglašava" (str. 102). A dalje kaže

Razum na sebe mora gledati kao na autora svojih vlastitih načela nezavisno od bilo kakvih stranih uticaja. Zato, kao praktični um ili kao volja racionalnog bića, on mora sam sebe smatrati slobodnim; to jest, volja racionalnog bića može biti njegova vlastita volja samo u skladu sa idejom slobode, ... (str. 116).

U suvremenijem kontekstu, ovo što je gore navedeno može se prevesti na sljedeći način: čak i ako sam slobodan da izađem van sa svojim društvom, jako dobro znam da tim nagonom upravljaju moji razni tjelesni apetiti. Nasuprot tome, ako uvjerim sam sebe da ne bih trebao izaći vani jer bi to bilo "nepošteno", pošto sam ja taj koji rasuđuje o tome, ja sam i onaj koji upravlja. I upravo u ovom smislu je samoregulacija, ili samousmjerenja sloboda, po Kantu ona krajnja od svih magnetskih privlačnosti slobode; ona je izvor digniteta.²

Odgajanje magnetske privlačnosti samostvaranja

Ako pretpostavimo da samoregulacija, ili autonomija, ili potraga za smislom, ili potraga za višim zadovoljstvima, predstavlja onu krajnju od svih magnetskih privlačnosti slobode, onda se javlja pitanje zašto ona nije prisutnija?

Odgovor se može pronaći u Millovoj tvrdnji da "ako budala ili svinja imaju drugačije mišljenje, to je stoga što oni poznaju samo svoju stranu pitanja. Onaj drugi, za usporedbu, poznaje obje strane" (str. 260). Ono što ovaj citat nagovještava je to da, pored toga što su sva animatna bića neizbježno podložna tjelesnim apetitima te otud poznaju tu stranu jednačine, ona ne mogu ili nisu u stanju biti svjesna mogućnosti i važnosti druge strane jednačine, tj. samostvaranja.

Ovo bi bilo suglasno sa gledištem Charlesa Taylora (2003) da nikad u prošlim vremenima samostvaranje nije bila opcija u ponudi, jer je identitet bio predeterminiran i fiksiran društvenim strukturama poput klase, roda, etniciteta i sl. Kako mogućnost samostvaranja u suvremenijem dobu predstavlja "novog klinca u kvartu", ona se kao takva obično ignorira, te rezultira onim što Taylor naziva "bolešću modernog doba"; raširen osjećaj otuđenosti i manjka orijentacije po pitanju ko sam i kako da postanem ono što želim biti. Ovo stoga, po Tayloru predstavlja izazov našeg doba (str. 72); svi se moramo založiti da formuliramo jedan daleko precizniji i zahtjevniji pojam onoga što ideal autentičnog samostvaranja od nas zahtijeva.

Taylorov izazov je obeshrabrujući u svjetlu činjenice da su naši mladi podložni, kao nikad prije, enormnim pritiscima; njih beskrajno bombarduju sile marketinga, čiji je cilj pojačavanje zova njihovih apetita da kupuju, kupuju, kupuju tako da se mogu zabaviti, zabaviti, zabaviti; kao što su i neprestano izloženi društvenim medijima koji podstiču zavist zbog svih zadovoljstava koja drugi ljudi uživaju. Millovim riječima, sve je ovo jednostrano iskustvo. Učiniti vidljivom mogućnost i egzistencijalnu

---

² Za razliku od potencijala za samoprezir i unutrašnje gnušanje ukoliko se ignoriraju zahtjevi objektivnog razuma (str. 93).

važnost samostvaranja stoga je obrazovni imperativ. Na koji način da to učinimo? Kako da odgojimo magnetsku privlačnost samostvaranja?

Činilo bi se da postoje barem dvije nužne komponente (od kojih su obje ključne za praksu filozofije za djecu/sa djecom): (1) da se pored tema koje se tradicionalno obrađuju u akademskoj zajednici, od studenata/učenika zahtijeva da se također ozbiljno fokusiraju na teme koje su relevantne za njihove živote i svakodnevno donošenje odluka i (2) da studenti/učenici uče kako da nepristrasno razmišljaju dok razmatraju potencijalne odgovore na ova izrazito sporna pitanja. Osvrnimo se sada na njih.

Relevantne teme

Kad govorimo o relevantnim temama, važno je najprije shvatiti da ukoliko želimo da studenti/učenici uvide da je bitno šta i koliko oni kupuju, šta konzumiraju, s kim spavaju, na koji način vrše interakciju putem društvenih medija, šta govore a šta ne govore, šta čine i šta ne čine, itd., onda se obrazovanje jasno mora fokusirati upravo na takve vrste situacija u kojima se studenti/učenici zapravo nalaze i u kojima će morati zapravo donijeti samodefinirajuće odluke. Gardner (2017) ovo naziva kultiviranjem "prikupljajućeg pogleda" (str. 209).

Ovaj pojam "prikupljajućeg pogleda" - prikupljanja fragmenata nečijeg života tokom dana i njihovo pažljivo pregledanje - ide u korak sa Pierreom Hadotom (2002) koji uočava da se mudrost, tj. kako individua djeluje u svijetu, mora prouzročiti time što se sama individua fokusira na vlastite vrijednosne prosudbe (str. 102). Hadot dalje kaže da diskurs može istinski biti filozofski samo ako se transformira u način života (str. 173), te da za filozofa rizik predstavlja to što će on ljubav prema mudrosti pretočiti u ljubav prema riječima.

Očajavajući nad sadašnjim stanjem filozofskog obrazovanja, Hadot kaže:

Mora se priznati da postoji radikalna suprotnost između antičke filozofske škole, koja se obraća pojedincima kako bi oni transformirali svoju cjelokupnu ličnost i univerziteta, čija je misija izdati diplomu koja potvrđuje izvjestan nivo objektivnog znanja (str. 260).

On dalje smatra da bi cilj filozofije trebao biti da se ljudi obuče za karijeru kao ljudska bića (str. 260); da bi praksa filozofije trebala u suštini biti "nastojanje da postanemo svjesni samih sebe, našeg bitka-u-svijetu i našeg bitka-sa-drugima" (str. 276).

Učiti razmišljati na nepristrasan način

Nepriistrasnost od nas zahtijeva, pozivajući se ponovo na Hadota (2002), da nastojimo postići univerzalnu viziju stavljajući sebe u poziciju drugih i transcendirajući našu vlastitu pristrasnost (str. 276) - stanje koje pretpostoji egoizmu i egocentričnosti (str. 279). Što se tiče agensa u smislu da on definira ko je neko, čisto nepristrasno rasuđivanje (Gardner 2017), ili kako Darwell kaže "drugi lični" dijalog, od ključne je važnosti jer ono je najjača vrsta ljepila koje drži ono što Gardner i Anderson (2015) nazivaju "samo-opise" na jednom mjestu. Ovo je zbog toga što su pristrasne samo-definicije suštinski nestabilne: ako neko konstantno mora objašnjavati da li je ili nije hrabar, na primjer, fokusirajući se samo na vlastitu pristrasnu definiciju, što čini Garcin u Sartrovoj drami *Bez izlaza* (1989), njegovo shvatanje samog sebe bit će

zabrinjavajuće nepouzđano, kao što je to bilo i za Garcina, naročito ako mu suprotstavljeno gledište uputi izazov.

Sloboda unutar sebstva i društveni sistem

Ako je sve gore navedeno tačno, ako je nepristrasno razmišljanje o relevantnim temama neophodan uvjet samostvaranja, onda je zapanjujuća implikacija do koje dolazimo ta da je ova vrsta objektivnog (netribalističkog) drugo-ličnog, nepristrasnog razmišljanja u odnosu na svakodnevna obična pitanja upravo ista vrsta rasuđivanja koja je potrebna da bi se vječno tonući krug interpersonalne slobode održavao na površini. To jest, ova vrsta rasuđivanja ne samo da osigurava nečije samo-opise, ona je također i temelj za izgradnju puta razuma između vlastitih zahtjeva za slobodom i njihovog neizbježnog pratećeg umanjenja slobode u nekom drugom dijelu društvenog sistema. Onda, kako se čini, fokusiranje na vlastitu dobrobit i fokusiranje na dobrobit društva čiji smo dio nisu brige koje bi bile antagonističke: One su jedno te isto. Maksimiziranje slobode sebstva maksimizira slobodu društvenog sistema kojem pripadamo.

Zadovoljstvo nasuprot autonomije

Mi nismo "mozgovi u bačvi" - iako bi neka čitanja Kanta mogla nagovijestiti da je ovo njegov ideal. Ali to ne može biti njegov ideal, jer da mi jesmo "mozgovi u bačvi", onda ne bismo posjedovali svoje ja koje bi se moglo identificirati. Identitet je proizvod nepristrasnog prolaženja kroz naše strasti na takav način da znamo da je takva konfiguracija, koja je uvijek u neprekidnom toku, onoliko koliko je moguće, opravdana iz tačke gledišta nepristrasnog posmatrača. Naše strasti su to što tvori originalni mramor iz kojeg razum može kontinuirano klesati stalno mijenjajući identitet.

Dakle, trebali bismo slaviti strasti: ljubav koju osjećamo prema našim partnerima, čašu vina s prijateljem, uzbuđenje zbog posjete novim mjestima, radost igranja sa štenetom. Autonomija ne traži mizantropiju, niti isposnički život lišen radosti, niti da se povučemo iz svih uspona i padova životnog ringišpila. Upravo suprotno. Mi možemo stvoriti ono što hoćemo da postanemo samo od materijala koji nam je na raspolaganju, a to, što je važno, uključuje sve varirajuće kontekste magnetskih privlačnosti u kojima se zatičemo.

U svojoj knjizi *Zašto se niste ubili?* (1984), Victor Frankl naglašava upravo ovu stvar kada kaže da je gore nego beskorisno misliti da možemo konstruirati identitet filozofirajući iz fotelje o tome kakva vrsta osobe želimo postati.

Niko ne bi trebao tragati za apstraktnim smislom života - to je kao da pitate koji je na svijetu najbolji potez u šahu. Svaku osobu njen vlastiti život ispituje. Ona može odgovoriti životu jedino odgovarajući svom vlastitom životu. Životu općenito, ona može odgovoriti samo tako što će biti odgovorna (str. 131). U konačnici smisao života je preuzimati odgovornost za pronalaženje pravog odgovora na njegove probleme i ispuniti zadatke koje on konstantno stavlja pred svaku individuu (str. 98).

Ali onda, neko bi mogao upitati, šta se dešava ako je kontekst neplodan? Kako neko može stvoriti sebstvo kada je kontekst takav da se na njega gleda s prezirom ili čak s užasom? Čak i tada, smatra Frankl (a kao zatočenik u nacističkom koncentracionom logoru on bi trebao znati), ipak smo odgovorni za zauzimanje našeg stava (str. 86) prema okolnostima nad kojima nemamo kontrolu. Sve naše magnetske privlačnosti

slobodi mogu biti zdrobljene, no ipak sloboda da budemo ono što smo izabrali biti *u okolnostima u kojima se nalazimo* - čak i ako je jedini izbor kako podnijeti vlastitu patnju (str. 87) - uvijek je naša.

Naravno, bogato okruženje je često poželjnije, jer ono aktivira razne vrste apetita, koji zauzvrat obezbjeđuju sirov materijal za stvaranje čvrstog sebstva. S druge strane, moramo biti na oprezu jer bogato okruženje također može punom brzinom pokrenuti hedonistički poriv - što je taktika za koju Frankl kaže da je neizbježno samoporažavajuća (str. 162). Ova činjenica, da potraga za zadovoljstvom može zapravo umanjiti zadovoljstvo podržana je nalazima jedne recentne studije (Fritz i Lyubomirsky 2018) koja bilježi da

precjenjivanje zadovoljstva (tj. veliki stepen suglasnosti sa izjavama tipa, "Onoliko koliko sam zadovoljan u bilo kojem trenutku govori mnogo o tome koliko je moj život vrijedan truda") može se dovesti u vezu sa niskim stepenom blagostanja. U kliničkim populacijama, precjenjivanje zadovoljstva povezano je kako sa samoprijavljenim tako i sa kliničkim depresivnim simptomima (str. 106).

Fritz i Lyubomirsky zaključuju da, u kombinaciji sa drugim studijama, ovakvi nalazi sugeriraju da "individue koje su previsoko motivirane da postanu zadovoljnije - one koje su preokupirane s time da se bude sretan i koje prečesto i previše direktno traže zadovoljstvo - mogu se zateći kako kontraintuitivno ometaju svoje vlastito zadovoljstvo" (str. 106-7).

Na taj način, umjesto da čeznemo za svim dobrim stvarima koje život može ponuditi, Frankl nagovještava da zapravo slijedimo pravac za koji mislimo da će nas učiniti vrijednim da budemo zadovoljni (str. 162), što je komentar koji interesantno odražava Kanta, koji kaže "dobra volja čini se da tvori neizbježan uvjet same naše dostojnosti da budemo zadovoljni" (str. 61).

Zaključak

Sloboda je magnetski privlačna ideja.

Oni među nama koji rade u oblasti obrazovanja trebali bi akutno biti svjesni da su mladi ljudi ne samo strastveno motivirani da budu slobodni kako bi radili ono što žele da rade, već su i podvrgnuti enormnim korporativnim i društveno-medijskim pritiscima koji povećavaju te magnetske sile. Uprkos našim brigama, trebamo marljivo potisnuti tendenciju da puritanski upiremo prstom kako bismo spriječili ovu težnju za narcističkim hedonizmom.

Kao što je Frankl uvidio, niko ne može kazati drugome šta bi mu trebala biti svrha života (str. 11). Svako od nas živi jedinstven život u jedinstvenim okolnostima, tako da svako od nas mora preuzeti odgovornost da se izbori za sebe, s obzirom na dati sirovi materijal naših talenata, naše historije, naših prilika i izazova.

Otud je naš posao kao obrazovnih radnika taj da naše studente/učenike upoznamo sa mogućnošću doživljavanja onoga što je Mill nazivao višim zadovoljstvima, što je Kant zvao autonomijom, Frankl smislom, a što mi ovdje zovemo slobodom, da se uspostavi kontrola nad vlastitim magnetskim privlačnostima slobodi. Ovakva vrsta obrazovanja, barem u početku, može studentima u potrazi za zadovoljstvom izgledati kao antiteza onoga za čime tragaju. To je zbog toga što ova vrsta obrazovanja može biti izrazito uznemirujuća, po tome što ona iziskuje izlaganje tenziji između onoga što

oni jesu i onoga što trebaju postati, čak iz njihovog vlastitog ugla posmatranja (Frankl, str. 127). Ipak, Frankl kaže, ne bismo trebali oklijevati da izazovemo druge potencijalnim smislom koji bi oni trebali ispuniti (str. 127).

Trebamo biti odlučni u izbjegavanju, ne tako rijetke ali opasne, zablude o mentalnoj higijeni; da je ono što ljudima treba ekvilibrijum ili, kako ga u biologiji zovu, "homeostaza"; bestenzijsko stanje sretnog praseta. Ono što ljudima zaista treba je nastojanje i borba za vrijedan cilj, slobodno izabran zadatak (Frankl, str. 127). Ljudi trebaju biti spremni da dožive poraz, a zatim još jedan poraz, jer su oni neodvojivi dio paket-aranžmana koji uključuje nikad dovršiv put ka autonomiji i smislu.

Dakle, u konačnici, Kant je bio u pravu. Biti slobodan da se bude odgovornim za vlastite magnetske privlačnosti slobodi najviše je dobro, a jedini put ka tom cilju je biti spreman angažovati se u nepristrasnom rasuđivanju o svim svakodnevnim banalnim odlukama koje nam zauvijek predstavljaju izazov - pokušati zamisliti šta bi "kraljevstvo svrha" odlučilo u različitim situacijama u kojima se zatičemo.

A do mjere do koje je Kant također pravilno uvidio da je ovakva vrsta rasuđivanja izvor moralnih prosuđivanja i do mjere do koje moralno rasuđivanje, zauzvrat, pojačava društvenu dobrobit (kako Greene sugerira), čini se da slijedi da je, paradoksalno, najbolji način za promociju etičke interakcije, ili društvene dobrobiti, taj da se naši mladi potaknu da tragaju za svojim vlastitim najvećim dobrom. A u mjeri u kojoj obrazovne inicijative poput filozofije za/sa djecu/om okupljaju učesnike oko dijaloškog nepristrasnog rasuđivanja koje se fokusira na pitanja koja su relevantna za samostvaranje (kao npr. šta se računa kao hrabrost u situaciji x), u toj mjeri takve inicijative obavljaju dvostruku dužnost u odnosu na slobodu: promovirajući slobodu unutar sebstva, one također promoviraju slobodu unutar društvenog sistema čiji je subjekt dio.

Držeći se ovog shvatanja, može biti da

smo u stanju ići dalje sa obnovljenim entuzijazmom i možda postići uspjeh tamo gdje Dewey prije stotinu godina nije mogao, ubjeđujući one koji su zaglibljeni u obrazovnoj birokratiji da ne možemo više, ako smo odgovorni, ignorirati dobitak prihvatanja procesa sa jasnom vizijom obrazovanja misli koja vodi ponašanje. Bez obzira sviđalo nam se to ili ne, naša djeca su odgovorna za svoje vlastite akcije; dajmo im zaboga instrumente da to učine mudro (Gardner, 2011, str. 80).

Bibliografija

Baumeister, Roy F. (2018) "Happiness and Meaningfulness as Two Different and Not Entirely Compatible Versions of the Good Life." *The Social Psychology of Living Well*. Eds. Joseph P. Forgas and Roy F. Baumeister. New York: Routledge.

Darwell, Stephan. (2006) *The Second-Person Standpoint: Morality, Respect, and Accountability*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Damasio, Antonia. (2010) *Self Comes to Mind: Constructing The Conscious Brain*. New York: Pantheon Books.

Frankl, Viktor, E. (1984) *Man's Search for Meaning*. New York: Pocket Book, 1984.

Fritz, Megan and Sonja Lyubomirsky. (2018) "Whether Happiness? When, How, and Why Might Positive Activities Undermine Well-Being." *The Social Psychology of Living Well*. Eds. Joseph P. Forgas and Roy F. Baumeister. New York: Routledge.

Gardner, Susan T. (2009). *Thinking Your Way to Freedom: A Guide to Owning Your Own Practical Reasoning*. Philadelphia: Temple University Press.

Gardner, Susan T. (2011) *Teaching Children to Think Ethically*. *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, Vol. 32, Nov. pp. 75-81.

Gardner, Susan T. and Daniel J. Anderson. (2015) "Authenticity: It Should and Can Be Nurtured." *Mind, Culture, and Activity*. 22 (4) (Oct.). pp. 392-401.

Gardner, Susan T. (2017). *Human Agency: Its Pedagogical Implications*. *International Journal of Applied Philosophy*. (Jan): pp 207-216.

Green, Joshua. (2014) *Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them*. New York: Penguin.

Gopnik, Adam. (2019) *A Thousand Small Sanities: The Moral Adventure of Liberalism*. New York: Basic Books.

Kahneman, Daniel. (2013) *Thinking Fast and Slow*. Toronto: Anchor.

Kant, Immanuel. (1964) *Groundwork of the Metaphysic of Morals*. Trans. H.J. Paton. New York: Harper.

Mill, John Stuart. (1962) *Utilitarianism, On Liberty, Essay on Bentham*. Ed. Mary Warnock. New York: New American Library.

Nietzsche, Friedrich. (1895/1992) "The Will to Power and the Overman." *Existential Philosophy: An Introduction*. 2nd Ed. Ed. L. Oaklander. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Popper, Karl (1945/1985). "Marx's Theory of the State." Ed. David Miller. *Popper Selections*. Princeton: Princeton University Press.

Sartre, Jean-Paul. (1989) *No Exit and Three Other plays*. New York, Vintage.

Taylor, C. (2003). *The Ethics of Authenticity* (11th ed). Cambridge, MA.: Harvard University Press.